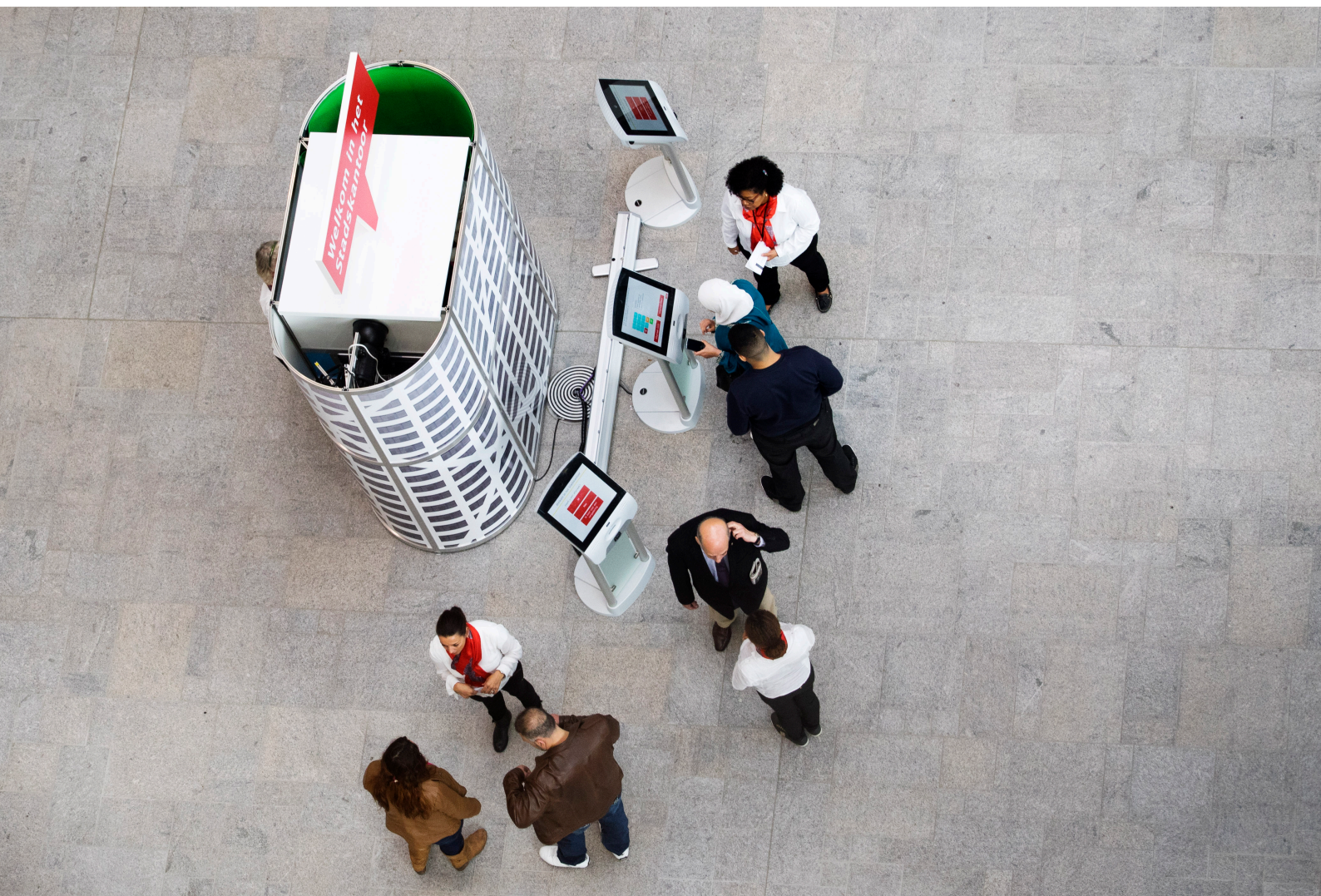

Rathenau Instituut

Online meebeslissen

Lessen uit onderzoek naar digitale burgerparticipatie
voor het Europees Parlement

Rapport

Bestuur van het Rathenau Instituut

mw. G.A. Verbeet (voorzitter)

prof. dr. E.H.L. Aarts

prof. dr. ir. W.E. Bijker

prof. dr. R. Cools

dr. J.H.M. Dröge

drs. E.J.F.B. van Huis

prof. dr. ir. P.P.C.C. Verbeek

prof. dr. M.C. van der Wende

dr. ir. M.M.C.G. Peters (secretaris)

Online meebeslissen

Lessen uit onderzoek naar digitale burgerparticipatie voor het Europees Parlement

Iris Korthagen en Ira van Keulen

Rathenau Instituut
Anna van Saksenlaan 51
Postadres: Postbus 95366
2509 CJ Den Haag
Telefoon: 070-342 15 42
E-mail: info@rathenau.nl
Website: www.rathenau.nl
Uitgever: Rathenau Instituut

Redactie: Arnold Vonk

Foto: Bezoekers in het stadskantoor van de gemeente Utrecht. Door Bas de Meijer / Hollandse Hoogte

Bij voorkeur citeren als:

Korthagen, I. en I. van Keulen, *Online meebeslissen - Lessen uit onderzoek naar digitale burgerparticipatie voor het Europees Parlement*. Den Haag, Rathenau Instituut, 2017.

Deze publicatie is een samenvatting van: Iris Korthagen, Ira van Keulen, Hade Dorst (Rathenau Instituut), Leonhard Hennen (KIT/ITAS), Georg Aichholzer, Gloria Rose (ITA/OEAW), Ralf Lindner, Kerstin Goos (Fraunhofer ISI), Rasmus Øjvind Nielsen, Casper Freundlich (DBT Foundation) (2017). *Prospects for E-democracy in Europe*. Brussel, Scientific Foresight Unit (STOA), Europees Parlement, 2018.

Het Rathenau Instituut heeft een Open Access beleid. Rapporten, achtergrondstudies, wetenschappelijke artikelen, software worden vrij beschikbaar gepubliceerd. Onderzoeksgegevens komen beschikbaar met inachtneming van wettelijke bepalingen en ethische normen voor onderzoek over rechten van derden, privacy, en auteursrecht.

© Rathenau Instituut 2017.

Verveelvoudigen en/of openbaarmaking van (delen van) dit werk voor creatieve, persoonlijke of educatieve doeleinden is toegestaan, mits kopieën niet gemaakt of gebruikt worden voor commerciële doeleinden en onder voorwaarde dat de kopieën de volledige bovenstaande referentie bevatten. In alle andere gevallen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Samenvatting

Wat zijn de ervaringen met mogelijkheden om burgers online te laten meebeslissen in de politiek? Naar die vraag heeft het Rathenau Instituut met drie zusterorganisaties¹ onderzoek gedaan, op verzoek van het Europees Parlement. De resultaten zijn gepubliceerd in het rapport 'Prospects for E-democracy in Europe'. De publicatie die voor u ligt is een samenvatting hiervan, bestemd voor een Nederlands publiek, en de Nederlandse politiek.

Meer betrokkenheid van burgers gewenst

Burgers willen graag meer kunnen meebeslissen over belangrijke politieke kwesties, zoals de plaatsing van windmolens op land. Maar hoe is zulke online betrokkenheid bij de besluitvorming – ook wel 'digitale burgerparticipatie' genoemd – op een goede manier te organiseren? Deze vraag leeft op Europees, nationaal en lokaal niveau:

- Zo experimenteert de Europese Commissie regelmatig met manieren om burgers online bij haar besluitvorming te betrekken.
- Voor de Eerste en Tweede Kamer was de vraag aanleiding voor de instelling van een staatscommissie die zal adviseren of het huidige parlementaire stelsel moet veranderen.
- En op lokaal niveau leidde de vraag tot 'Code Oranje', een pleidooi voor democratische innovatie door burgemeesters, wethouders, raadsleden, actieve burgers, wetenschappers en ondernemers.

Burgers online betrekken met impact

Ervaringen in het verleden hebben vaak tot teleurstelling geleid bij deelnemers aan digitale participatietrajecten. Hun inbreng leek maar weinig impact te hebben op de uiteindelijke afwegingen en besluiten. Dit was een van de redenen voor het Europees Parlement om het Rathenau Instituut en drie zusterorganisaties te vragen om een studie naar bestaande literatuur en naar internationale voorbeelden. Ook wilde het weten hoe het anders kan.

Uit onze literatuurstudie en een analyse van 22 voorbeelden blijkt dat het risico op teleurstelling en onvrede ondervangen kan worden door digitale burgerparticipatie goed te ontwerpen en politiek goed in te bedden. Wil digitale betrokkenheid van burgers leiden tot betere besluitvorming, dan moet bovendien aan enkele voorwaarden zijn voldaan:

1. Verbind het proces aan een concrete agenda.
2. Wees helder over het proces en doel.
3. Geef feedback aan de deelnemers.
4. Doe meer dan handtekeningen verzamelen.
5. Mobiliseer op maat: online en offline.
6. Herhaal en verbeter.

¹ KIT/ITAS en Fraunhofer ISI uit Duitsland, DBT Foundation uit Denemarken, en ITA/ OEAW uit Oostenrijk.

Vooraf de eerste twee voorwaarden zijn van groot belang. Hieronder lichten we elk punt kort toe.

1. Verbind het proces aan een concrete agenda of besluit

Beslissend voor de impact is de link van een participatieproces aan een agenda of besluit in politiek of beleid. Interacties (zowel online als offline) tussen deelnemers en beleidsmakers en politici kunnen deze link versterken.

Een voorbeeld is het wiki-participatieproces over de toekomst van Melbourne. Burgers en betrokkenen werkten daarbij online in het officiële visiedocument. Ook bespraken ze hun ideeën in bijeenkomsten met beleidsmakers.

2. Wees helder over het proces en doel

Vanaf het begin moet helder zijn hoe mensen kunnen meedoen, met welk doel, op welke manieren ze bijdragen aan de besluitvorming en wie waarvoor verantwoordelijk is. Dat schept heldere verwachtingen bij alle betrokkenen.

De gemeente Parijs toont op haar website duidelijke, laagdrempelige infographics. Die leggen uit hoe burgers betrokken kunnen worden bij gemeentelijke uitgaven, door bijvoorbeeld voorstellen te doen en te stemmen en door co-creatie.

3. Geef feedback aan de deelnemers

Laat de deelnemers weten wat er gebeurt met hun bijdragen. Feedback is een blijk van een goed georganiseerd, transparant proces. Ook is het een belangrijke vorm van verantwoording. Zeker als uiteindelijke besluiten afwijken van de resultaten uit het participatieproces. Feedback kan heel goed digitaal ingebouwd worden.

Het district Berlijn-Lichtenberg geeft met een 'stoplichtsysteem' inclusief korte toelichting aan wat over een voorstel is besloten. Groen staat voor geaccepteerd, oranje voor in behandeling en rood voor afgewezen. In Reykjavik kunnen deelnemers de besluitvorming volgen op een website. Ook ontvangen ze e-mails met updates die voor hen relevant zijn.

4. Doe meer dan handtekeningen verzamelen

Bij digitale burgerbetrokkenheid wordt vaak gedacht aan petitie. In zulke online tools worden eenvoudig veel steunbetuigingen gegeven én gemeten. Van digitale handtekeningen gaat echter een minder krachtig signaal uit dan van stemmen of van het rangschikken van voorstellen van belangrijk naar minder belangrijk.

In de combinatie van online dialoog en stemmen is ook interesse. Dialoog (ook wel: 'deliberatie') kan de inhoudelijke kwaliteit van de meningsvorming van deelnemers verbeteren en stemmen tonen de steun voor die bijdragen.

De Italiaanse Vijfsterrenbeweging experimenteert met deze combinatie van deliberatieve en kwantitatieve elementen.

5. Mobiliseer op maat: online en offline

De bekendheid van de digitale tool om te kunnen meebeslissen is cruciaal om een zo groot en representatief mogelijke groep mensen te bereiken. Een effectieve communicatie- en mobilisatiestrategie bestaat uit meerdere instrumenten op maat, waarmee verschillende doelgroepen worden bereikt.

Burgers digitaal betrekken bij besluitvorming kan niet alleen via bestaande media als Facebook of Twitter. Technologie is niet neutraal. Platforms hebben elk hun eigen kenmerken en groep gebruikers. Zo is Twitter meer een elitemedium dan Facebook. De combinatie van online en offline participatiemogelijkheden is ook een vorm van maatwerk.

Berlijn-Lichtenberg trekt de aandacht voor participatief begroten via media, folders, brieven en buurthuizen. Dat levert per project telkens nieuwe deelnemers op.

6. Herhaal en verbeter

Digitale burgerbetrokkenheid is een leerproces. Een herhaald participatieproces heeft meer kans op impact dan een eenmalig traject. Processen en digitale tools die je herhaaldelijk inzet, kun je gebruiksvriendelijker maken en beter inbedden in bestaande besluitvorming. Meet daarbij ook hoe tevreden burgers zelf zijn met de participatiemogelijkheden en de resultaten. Zet dat burgerperspectief voorop.

Futurium van de Europese Commissie verbetert haar instrumenten op basis van ervaringen van deelnemers en stakeholders die worden verzameld in workshops.

Burgers betrekken is bewerkelijk

Uit eerder onderzoek van het Rathenau Instituut² blijkt dat initiatieven om burgers digitaal te betrekken bij besluitvorming ervoor kunnen zorgen dat ze meedenken over besluiten, als die althans niet op zichzelf staan. Succesvolle initiatieven leggen een duidelijke link tussen besluitvorming en de representatieve democratie. De uiteindelijke beslisbevoegdheid blijft bij de gekozen volksvertegenwoordigers. Die zien er op toe dat brede publieke belangen worden meegenomen. Meer betrokkenheid van burgers betekent dus niet: minder betrokkenheid van politici. Ook minder actief betrokken burgers moeten zich kunnen blijven herkennen in politieke besluitvorming.

Verder viel het ons op dat digitale beveiliging vaak niet op het netvlies van organisatoren stond. Terwijl het risico op manipulatie van de uitslag door cybercriminelen niet alleen bij officiële online verkiezingen aandacht verdient, maar ook bij digitale burgerparticipatie.

Kortom, burgers betrekken bij besluitvorming is geen quick fix. Het is bewerkelijk. Maar als aan alle voorwaarden is voldaan, zijn belangrijke democratische waarden als transparantie, inclusiviteit en responsiviteit veiliggesteld en is digitale burgerparticipatie een goede aanvulling op de huidige democratische besluitvorming.

² Zie Edwards & De Kool (2015) en Korthagen & Van Keulen (2015).

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
Inhoudsopgave	8
1 Inleiding	9
1.1 Onderzoek naar bestaande digitale instrumenten	9
1.2 Relevantie voor Nederland	10
1.3 Over deze publicatie	10
2 Literatuur over digitale democratie	11
2.1 Van teledemocratie naar digitale democratie	11
2.2 Theoretische modellen over digitale democratie	11
2.3 Impact van sociale media op de democratie	12
2.4 De twee problemen van digitale democratie	12
2.5 Samenvatting	13
3 Zes lessen uit de praktijk	14
3.1 Les 1: Verbind het proces aan een concrete agenda	14
3.2 Les 2: Wees helder over het proces en doel	15
3.3 Les 3: Geef feedback aan de deelnemers	16
3.4 Les 4: Doe meer dan digitale handtekeningen verzamelen	17
3.5 Les 5: Mobiliseer op maat: online en offline	18
3.6 Les 6: Herhaal en verbeter	19
4 Conclusie	20
Bibliografie	21
Bijlage 1: 22 casussen	23

1 Inleiding

Nederlanders willen graag meebeslissen over kwesties die voor hen belangrijk zijn. Dat bleek de afgelopen jaren al, toen het Rathenau Instituut onderzoek deed naar het draagvlak voor schaliegaswinning en windmolens.³ Hetzelfde beeld rijst op uit het Continue Onderzoek Burgerperspectieven van het Sociaal en Cultureel Planbureau en uit de Legitimiteitsmonitor Democratisch Bestuur van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Maar hoe kunnen overheden burgers op een goede manier meenemen in hun besluitvorming? Deze vraag leeft op nationaal en lokaal niveau, maar ook op Europees niveau. De Europese Commissie experimenteert regelmatig met digitale consultatietrajecten, zoals via Your Voice in Europe of Futurium. Het Europees Parlement wil weten hoe dergelijke Europese en vergelijkbare nationale trajecten verlopen, en hoe het meer en beter kan. Daarom heeft het aan het Rathenau Instituut en enkele zusterorganisaties gevraagd dit te onderzoeken.

1.1 Onderzoek naar bestaande digitale instrumenten

Het Rathenau Instituut stimuleert de politieke en publieke meningsvorming over de maatschappelijke aspecten van technologie en wetenschap. Het onderzoekt de impact van digitalisering op de samenleving. Daarnaast hebben we veel expertise in huis over hoe burgers worden betrokken bij besluitvorming.

Op verzoek van het Europees Parlement heeft het Rathenau Instituut met zusterorganisaties uit Duitsland (KIT/ITAS en Fraunhofer ISI), Denemarken (DBT Foundation), en Oostenrijk (ITA/OEAW) recente ervaringen met digitale burgerparticipatie onderzocht. De onderzoeksafdeling van het Europees Parlement op het gebied van wetenschap en technologie, genaamd STOA (Science and Technology Options Assessment), begeleidde het onderzoek.

Het onderzoek inventariseert bestaande digitale tools die op EU-niveau ingezet kunnen worden om de participatieve en directe democratie te stimuleren. Daartoe is systematisch literatuuronderzoek gedaan. Er zijn 400 publicaties meegenomen over digitale democratie, haar effecten en de gedocumenteerde lessen over succes en falen. Daarnaast hebben we 22 lokale, nationale en Europese initiatieven voor digitale participatieprocessen geanalyseerd en met elkaar vergeleken.

Per casus is literatuuronderzoek gedaan en zijn vragenlijsten en interviews afgenomen. Om de bevindingen van alle casussen te analyseren, hebben we een methodologie toegepast voor het systematisch vergelijken van verschillende casestudies, de zogenoemde Qualitative Comparative Analysis-methodologie. Die identificeert voorwaarden die nodig of voldoende zijn om een vooraf gedefinieerde uitkomst te geven (in ons geval: impact op politieke besluitvorming). Daartoe hebben we elke casus positief of negatief gescoord op een hele trits aan voorwaarden die we op basis van

³ Zie Van Est & Van Waes (2016).

de literatuur hadden gedefinieerd als potentieel belangrijk. Zo kwamen we uit op zes voorwaarden voor digitale participatiemethoden om politieke of beleidsmatige impact te bereiken.

1.2 Relevantie voor Nederland

Het huidige onderzoek sluit aan op eerder onderzoek naar internationale initiatieven van digitale burgerbetrokkenheid door het Rathenau Instituut. In onze analyse richtten we ons op kansen en uitdagingen die het gebruik van internet en sociale media opleveren voor het functioneren van het Nederlandse parlement.⁴

Voor de Eerste en Tweede Kamer was het vraagstuk naar de impact van digitalisering op de democratie een van de aanleidingen voor de instelling van een staatscommissie die zal adviseren of het huidige parlementaire stelsel moet veranderen. En op lokaal niveau leidde deze vraag tot een 'Code Oranje', een pleidooi voor democratische innovatie door burgemeesters, wethouders, raadsleden, actieve burgers, wetenschappers en ondernemers.

1.3 Over deze publicatie

Deze publicatie is een samenvatting van het onderzoek voor het Europees Parlement, zoals dat is gepubliceerd in het rapport 'Prospects for E-democracy in Europe'. In deze publicatie presenteren we de belangrijkste conclusies en aanbevelingen, voorafgegaan door de belangrijkste bevindingen uit de literatuurstudie over digitale democratie. Van het rapport is ook een uitgebreide executive summary verschenen in het Engels.

⁴ Zie Edwards & De Kool (2015) en Korthagen & Van Keulen (2015)

2 Literatuur over digitale democratie

In dit hoofdstuk gaan we in op de belangrijkste bevindingen uit de literatuurstudie over digitale democratie.

2.1 Van teledemocratie naar digitale democratie

Al in de vroege jaren zestig kondigen futuristen en wetenschappers aan dat nieuwe informatie- en communicatietechnologieën (ICT) enorme potentie hebben om bestaande praktijken van politieke communicatie en politieke systemen te transformeren (zie McLuhan, 1964). Dat leidde in de loop der jaren tot een snelle uitbreiding van de literatuur op dit gebied. Werd de toepassing van ICT in democratische besluitvorming aanvankelijk aangeduid als teledemocratie, virtuele democratie of *cyber democracy*, tegenwoordig klinken vaker de termen e-democratie en digitale democratie (Becker, 1981; Hague & Loader, 1999; Hacker & Van Dijk, 2000; en Schaal, 2016). Wij kiezen in deze publicatie voor digitale democratie.

Digitale democratie is de praktijk van democratie ondersteund door digitale media. In onze studie zoomen we in op online deelname (participatie) aan besluitvorming. Daaronder vallen alle vormen van politieke participatie die gebruik maken van digitale media, dus zowel formeel via instituties (van bovenaf) als informeel vanuit de samenleving (van onderaf).

Digitale democratie is geen vervanging van de democratie die traditionele communicatiemiddelen en een-op-een-communicatie toepast. Integendeel; de combinatie van virtuele en de traditionele media wordt in de literatuur beschouwd als de meest vruchtbare democratische praktijk.

2.2 Theoretische modellen over digitale democratie

De academische literatuur over digitale democratie vertrekt meestal vanuit theoretische modellen van participatieve en deliberatieve democratie. Die modellen geven burgers een grotere rol bij besluitvorming dan de representatieve democratie doet.⁵ Sinds de jaren negentig wordt digitale democratie gezien als een welkome aanvulling. De banden tussen kiezers en beleidsmakers zouden erdoor aangehaald worden en de democratie versterkt. Zo zijn er veel meer mogelijkheden om het democratisch proces te volgen (bijvoorbeeld via livestreaming) of om direct aan de kiezers boodschappen af te geven (bijvoorbeeld via persoonlijke websites en social media). Toch zijn veel verwachtingen over een radicale verandering van de democratie door de digitaliseringsrevolutie te

⁵ Bij het theoretische model van participatieve democratie staan burgers voorop. In een ideale situatie redeneren zij vanuit het algemene belang wanneer ze een gezamenlijk oordeel of besluit nemen. Ze stappen dus over hun eigen belang heen.

Bij het theoretische model van deliberatieve democratie staat de manier waarop de publieke dialoog vorm krijgt voorop. Gelijkheid en meningsvrijheid staan centraal. Ook is het belangrijk dat de deelnemers aan het debat divers zijn, net als hun standpunten.

Het derde model van democratie kennen we het beste: dat is de representatieve democratie. In dit model ligt de politieke macht bij een politieke vertegenwoordiging die de bevolking representeert. De inbreng van burgers is officieel beperkt tot stemmen op de politieke vertegenwoordigers. Toch kunnen burgers ook indirecte invloed uitoefenen op de politiek, via het publieke debat en via maatschappelijke belangengroepen.

hooggespannen gebleken. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de representativiteit van de deelnemers online net zo'n groot probleem is als offline.

Dat neemt niet weg dat er zeker digitaal nieuwe vormen van vruchtbare communicatie mogelijk zijn tussen burgers en tussen actoren binnen de representatieve democratie en hun achterban. Verder blijken deze mogelijkheden niet alleen een toevoeging aan politieke processen, maar zijn ze ook op verschillende manieren van invloed op politieke processen, online en offline. Uit de literatuur blijkt dat deze invloed afhankelijk is van:

- het soort digitale instrumenten;
- de aard van het politieke proces waarin deze instrumenten zijn ingebed; en
- de vaardigheden, eisen en verwachtingen van degenen die bij de toepassing betrokken zijn.

2.3 Impact van sociale media op de democratie

De laatste tijd zijn er veel wetenschappelijke artikelen verschenen over de impact van sociale media op de democratie. Daarin worden hooggespannen verwachtingen beschreven, vergelijkbaar met de hierboven beschreven verwachtingen sinds de jaren zestig, toen diverse informatie- en communicatietechnologieën (ICT) invloed kregen op de democratie.

Onderzoekers lijken het eens dat sociale media een steeds belangrijkere rol spelen in de politiek, mede door de inzet ervan door burgerorganisaties en activisten. Maar waar tal van studies hebben geprobeerd bewijs te leveren voor concrete politieke effecten van sociale media, lijkt de transformatiekracht ervan vooral theorie en minder de praktijk. De invloed van sociale media op politiek is ook nooit direct. Invloedsrelaties lopen via traditionele media, het publiek en politici.

2.4 De twee problemen van digitale democratie

Uit de literatuur komen duidelijk twee problemen naar voren in de praktijk van digitale democratie.

1: Gebrek aan daadwerkelijke politieke impact

Het eerste probleem is het gebrek aan daadwerkelijke politieke impact. De evaluatie van de consultatierondes van de Europese Commissie (of ECC: European Citizen's Consultation) lijkt illustratief voor een groot aantal online participatie-instrumenten. Deze consultatierondes blijken 'een succesvol maatschappelijk instrument, maar geen overtuigend beleidsinstrument' (Kies et al, 2013).

Dit is een terugkomend thema in de literatuur; burgers en gemeenschappen kunnen baat hebben bij online participatieprojecten, maar directe of indirecte politieke impact blijft achter. Volgens sommige experts komt dit doordat burgers op meer manieren dan ooit tevoren hun standpunt willen overbrengen. Terwijl tegelijk het gevoel van teleurstelling overheerst dat er onvoldoende naar hen wordt geluisterd. (Coleman & Moss, 2012:4).

2: Gebrek aan afspiegeling van de bevolking

Een ander probleem bij digitale participatietrajecten is een gebrek aan afspiegeling van de bevolking. Inclusiviteit – een situatie waarin plaats is voor elke bevolkingsgroep – blijkt in de praktijk regelmatig op gespannen voet te staan met de deskundigheid die verondersteld wordt van deelnemers. Vaak wordt gedacht dat er met digitale participatieprojecten grotere groepen mensen worden bereikt dan wanneer er geen online inspraak mogelijk is. Dat blijkt niet per se het geval. Uit gebruikersonderzoek blijkt dat vooral jonge, hoogopgeleide blanke mannen vaker meedoen aan een vorm van digitale democratie dan anderen. Diezelfde groep is ook vaak oververtegenwoordigd in de offline politiek; online instrumenten bereiken dus niet altijd een grotere of diversere groep.

Deze twee problemen zijn met elkaar verbonden. Hoe minder de deelnemers aan digitale democratie een afspiegeling vormen van de samenleving, des te geringer de belangstelling is van beleidsmakers en politici, en des te kleiner de impact van het initiatief. Tegelijk blijken participatieprojecten in het algemeen moeite te hebben voldoende deelnemers te vinden. Dit komt mogelijk doordat burgers weinig vertrouwen hebben dat hun inbreng bij zulke initiatieven werkelijk gewicht in de schaal legt.

2.5 Samenvatting

Sinds de jaren negentig hopen veel mensen dat ICT-toepassingen de democratie kunnen helpen versterken. Maar de verwachtingen van een radicale transformatie van de democratie zijn te hooggespannen gebleken. Hetzelfde geldt voor de bijdrage van sociale media aan de democratie

Twee problemen doemen op: de impact van de initiatieven op de politieke besluitvorming is niet groot en de groep deelnemers is vaak niet representatief. In het volgende hoofdstuk beschrijven we welke voorwaarden kunnen bijdragen aan substantiële impact op besluitvorming.⁶

⁶ We keken daarbij ook naar representatie en inclusiviteit, maar kwamen erachter dat er in veel van de onderzochte casussen geen data zijn over de deelnemers, waardoor de representativiteit en inclusiviteit moeilijk te beoordelen zijn.

3 Zes lessen uit de praktijk

Om lessen te kunnen leren uit de praktijk hebben we 22 initiatieven bekeken die burgers online bij besluitvorming betrekken. Dat hebben we samen met onze zusterorganisaties gedaan in onze studie voor het Europees Parlement. De gehele lijst, met een toelichting per initiatief, is te vinden in Bijlage 1. We verzamelden bijbehorende literatuur en hielden interviews met zes organisatoren van deze processen en onafhankelijke experts (wetenschappers, journalisten). We analyseerden vervolgens de kenmerken van de digitale instrumenten, de toegepaste informatie- en communicatiestrategieën, de gang van zaken in de processen en hun resultaten. In dit hoofdstuk laten we zes lessen zien die we kunnen trekken uit deze initiatieven.

Zoals we hiervoor constateerden, leiden ervaringen in het verleden vaak tot teleurstelling en onvrede bij deelnemers aan digitale participatieprocessen, omdat hun inbreng maar weinig impact lijkt te hebben op de uiteindelijke afwegingen en besluiten. Deze teleurstelling zien we ook terug in een aantal van de onderzochte processen. Zo nam het aantal deelnemers aan digitale stemmingen over gemeentelijke voorstellen in de Braziliaanse stad Belo Horizonte af van bijna 125.000 in 2008 naar minder dan 9.000 in 2013. Een belangrijke oorzaak van deze terugval was dat een verkozen voorstel in 2008 niet kon worden gerealiseerd vanwege bestemmingsplannen.

We concluderen uit de vergelijkende casestudies dat teleurstellingen voorkomen kunnen worden met een goed ontwerp van digitale burgerparticipatie en juiste inbedding in de besluitvorming. Daarbij is de verbinding aan een specifieke formele agenda of een specifiek besluit in beleid of politiek het meest beslissend. Hieronder lichten we deze conclusies verder toe.

3.1 Les 1: Verbind het proces aan een concrete agenda

Hoe een initiatief voor digitale burgerparticipatie wordt gelinkt aan een bestaande agenda of een aanstaand besluit, bepaalt de impact ervan op besluitvorming. Door een duidelijke link te ontwerpen sluit het initiatief aan bij waar politiek of beleidsmakers zich op dat moment mee bezighouden.

Wiki-participatieproces in Melbourne

Een initiatief in Melbourne was gericht op het formuleren van een gezamenlijke toekomstvisie op de stad. In dit zogenoemde 'wiki-participatieproces' konden inwoners en andere belanghebbenden online werken in het officiële, formele visiedocument van de gemeente. De participatie is dus heel direct gelinkt aan de formele besluitvorming en er werd een band gecreëerd tussen de deelnemers en de beleidsmakers. Ook konden de deelnemers hun ideeën bespreken in bijeenkomsten met beleidsmakers, die deze daarna in het document verwerkten. Zulke interacties zetten de verbinding tussen het participatieproces en het beleid kracht bij.

Participatief begroten in Parijs

In Parijs wordt een link gelegd tussen digitale participatie en bestaande besluitvorming, via de gemeentelijke begroting. Beleidsmakers werken met bewoners samen om begrotingsvoorstellen te verbeteren. In co-creatie met deelnemers en ambtenaren worden vergelijkbare voorstellen samengevoegd, wordt de haalbaarheid van voorstellen verbeterd en worden de voorstellen passend gemaakt bij de voorwaarden van de gemeente.

In participatieprocessen waar een verbinding ontbrak met een concrete agenda of besluit, werd doorgaans geen impact op besluitvorming behaald.

Online petitie in Nederland en Slovenië en het Finse burgerinitiatief

Veel initiatiefnemers van online petitie, bij Petities.nl bijvoorbeeld, slagen er niet in hun petitie aan te bieden op het juiste politieke moment, wanneer veranderingen in beleid of politiek mogelijk zijn. Niet alleen is die timing belangrijk, ook de haalbaarheid en juridische kwaliteit van voorstellen blijken van belang. Ook wat die aspecten betreft zien we gebreken bij online petitie (o.a. in Nederland en Slovenië) en bij het Finse burgerinitiatief. Daardoor blijft uiteindelijke impact veelal uit.

Zonder een link met een concrete agenda of besluit bestaat bovendien het risico dat de uitkomsten van participatie-initiatieven te breed en generiek zijn. Daardoor is het niet duidelijk op welke agenda of welke besluit zij nu eigenlijk betrekking hebben.

Burgerconsultatie over de rol van Europa in de wereld

Bij de Europese Burgerconsultatie (of ECC) in 2009 was het onderwerp veel te breed. Daardoor bleef concrete impact uit. Het ging over 'sociale en economische toekomst van Europa in een globaliserende wereld'. Beleidsmakers en politici konden in de praktijk weinig met de veel te algemene punten die gemaakt waren.

Er is dus nog veel winst te behalen als het gaat om de link tussen digitale burgerbetrokkenheid en een concrete, formele agenda of formeel besluit.

3.2 Les 2: Wees helder over het proces en het doel

Vanaf het begin van het participatieproces moet helder zijn hoe mensen er aan kunnen meedoen, met welk doel, op welke manieren ze bijdragen aan de besluitvorming en wie waarvoor verantwoordelijk is. Dat schept heldere verwachtingen bij alle betrokkenen.

FAQ's op de website

De gemeente Parijs toont op haar website duidelijke, laagdrempelige infographics en veelgestelde vragen (FAQ's). Die leggen uit hoe burgers meebeslissen over gemeentelijke uitgaven, door bijvoorbeeld voorstellen te doen en te stemmen en door co-creatie en consultatie.

Ook is het belangrijk om de deelnemers duidelijk te laten weten hoeveel ruimte zij hebben om te kunnen meebeslissen.

Welke zaken staan al vast, en welke nog niet?

Dit zouden de organisatoren achter het Nederlandse initiatief Internetconsultatie liever meer zien op hun website: laat weten dat sommige zaken al zijn uit onderhandeld en vaststaan.

Wanneer deelnemers niet weten hoe het proces verloopt, kunnen ze cynisch worden over de politiek, terwijl het doel juist was de band tussen hen en de politiek te versterken.

'Black box' in Slovenië

Wat betreft de petitiesite van de Sloveense overheid concludeerde een onderzoeker: *"Het beleidsproces is heel complex en burgers zouden daarvan bewust moeten worden gemaakt. Ik vind dat ze niet in de maling mogen worden genomen, zoals nu gebeurt. Er zijn een heleboel voorstellen van burgers, maar die gaan in een 'black box' waar niets gebeurt."*

Kortom, politici en andere initiatiefnemers van digitale participatieprocessen moeten de verwachtingen van deelnemers in goede banen leiden.

3.3 Les 3: Geef feedback aan de deelnemers

Het is essentieel om aan de deelnemers aan een proces van digitale participatie te laten weten wat er gebeurt met hun bijdragen. Feedback is een blijk van een goed georganiseerd, transparant proces. Ook is het een belangrijke vorm van verantwoording. Het is ook simpelweg fatsoen, zoals de organisator achter Betri Reykjavik stelt: *"Het is superbelangrijk (...) Anders heb je geen respect voor andermans tijd."*

Een e-mail naar alle betrokkenen in Reykjavik

Via de website van Betri Reykjavik en de gemeentelijke website worden burgers geïnformeerd over ontwikkelingen in de besluitvorming, evenals in de uitvoering en latere ontwikkelingen. Elke keer dat er een statusupdate is, bijvoorbeeld wanneer er een verslag is van de vergadering over het voorstel, dan wordt dat gemaild naar alle daarbij betrokken deelnemers.

Feedback is bovendien van belang wanneer uiteindelijke besluiten afwijken van de uitkomsten uit het proces van digitale participatie. Want het kan dat verkozen vertegenwoordigers tot een andere afweging komen wanneer ze publieke belangen in bredere zin meenemen. Als voorstellen van burgers expliciet worden meegenomen in het politiek proces en burgers daarover worden ingelicht is al democratische meerwaarde gecreëerd, zo betoogt de organisator achter Petities.nl. Een onderzoek naar Finse burgerinitiatieven toont aan dat, hoewel vele initiatieven het niet halen, burgers deze uitkomst accepteren omdat ze het proces als eerlijk ervaren (Christensen et al, 2015).

Een stoplichtsysteem in Berlijn-Lichtenberg

Een digitaal ontwerp kan juist heel goed een feedbackmechanisme inbouwen. Zo geeft het district Berlijn-Lichtenberg met een eenvoudig 'stoplichtsysteem' inclusief korte toelichting aan wat over een voorstel is besloten. Groen staat voor geaccepteerd, oranje voor in behandeling en rood voor afgewezen.

Toch ontbreekt feedback in de praktijk regelmatig, bijvoorbeeld bij verschillende initiatieven voor digitale participatie op EU-niveau, zoals het Europese Burgerinitiatief (of ECI) en Your Voice in Europe. Hoewel een rapport over de uitkomsten van de consultatie bij Your Voice in Europe verplicht is, wordt het in veel gevallen niet gemaakt, of minimaal. Het Nederlandse Internetconsultatie heeft hetzelfde euvel.

Politici niet zichtbaar op platform Podemos

Ook de Spaanse politieke partij Podemos krijgt kritiek op haar gebrek aan feedback. Politici van die partij nemen de discussies op het forum Plaza Podemos wel mee in besluiten, maar ze maken dat niet zichtbaar op het forum. Dat is volgens onderzoekers een belangrijke verklaring voor de daling van het aantal mensen dat deelneemt aan het platform.

3.4 Les 4: Doe meer dan handtekeningen verzamelen

In veel online tools worden steunbetuigingen gegeven én gemeten. In de meerderheid van de onderzochte casussen wordt kwantitatieve aggregatie toegepast: het meten van de hoeveelheid steun door handtekeningen of stemmen te verzamelen. Van digitale handtekeningen bleek daarbij een minder krachtig signaal uit te gaan dan van stemmen op voorstellen of het rangschikken van voorstellen van belangrijk naar minder belangrijk - zelfs wat betreft het beïnvloeden van de politieke agenda.

De handtekeningen die worden opgehaald bij petitie of burgerinitiatieven leiden tot minder doorzettingsmacht dan wanneer er op concrete voorstellen of personen wordt gestemd, zoals bij participatief begroten of binnen politieke partijen. Waarschijnlijk speelt hier mee dat er een gebrek is aan een link met een concrete agenda of besluit. Handtekeningen worden verzameld om burgers te mobiliseren. Dit zijn meestal geheel open processen van onderop, resulterend in nieuwe initiatieven, die in de praktijk niet altijd aansluiten op de beleidspraktijk, zoals we eerder beschreven. Dat leidt tot weinig impact in de praktijk.

Weinig voorstellen halen de limiet, toch veel instemming in Finland

Voor het Finse burgerinitiatief zijn online honderden voorstellen gedaan. Slechts 16 voorstellen haalden de limiet van 50.000 handtekeningen. Daarvan leidde tot nog toe één voorstel echt tot een nieuwe wet. De meeste voorstellen bleken van onvoldoende kwaliteit en werden in de desbetreffende Finse parlementaire commissies afgewezen. Dit hoeft overigens niet te leiden tot onvrede. Onderzoek wijst erop dat de Finnen wel blij zijn met de mogelijkheid van het burgerinitiatief. Zij zien dat de voorstellen serieus worden meegenomen in het parlementaire proces (Christensen et al, 2017)

In de combinatie van online stemmen en dialoog is ook interesse. Deliberatie kan de inhoudelijke kwaliteit van de meningsvorming van deelnemers verbeteren, en stemmen tonen de steun voor die bijdragen.

Stemmen over de inbreng van burgers

Bij het wiki-participatieproces rondom de toekomst van Melbourne was de laatste bijdrage in het document de bijdrage die bleef staan. Dit was voor sommige deelnemers onbevredigend: de laatste bijdrage is niet noodzakelijk de beste bijdrage. Het werkte ook in de hand dat deelnemers zo lang mogelijk wachtten om hun ideeën in het document te verwerken. Een stemronde over de bijdrages had kunnen helpen bepalen welke bijdrages op veel steun konden rekenen. Dit gebeurt wel bij de begrotingsprocessen in Parijs en Berlijn-Lichtenberg, hoewel daar niet al te veel inhoudelijke uitwisseling is over specifieke voorstellen. Ook de Italiaanse Vijfsterrenbeweging experimenteert met deze combinatie van deliberatie en kwantitatieve aggregatie; zo kan ze intern de ideeën van leden afwegen.

3.5 Les 5: Mobiliseer op maat: online en offline

De bekendheid van digitale instrumenten is cruciaal om een zo groot en representatief mogelijke groep mensen te bereiken. Een effectieve mobilisatiestrategie bestaat uit meerdere instrumenten op maat voor verschillende doelgroepen. Zo is participatief begroten in Berlijn-Lichtenberg bekend geworden via media, folders, brieven en buurthuizen. Daarmee zijn verschillende doelgroepen én steeds nieuwe mensen bereikt.

Uiteenlopende mobilisatiestrategieën

Bij instrumenten als Internetconsultatie, Futurium, Your Voice in Europe en het Europese Burgerinitiatief (of ECI), die herhaaldelijk worden ingezet, zijn er grote verschillen in de mobilisatiestrategieën tussen verschillende trajecten. Bij het Nederlandse Internetconsultatie zijn bij een aantal vraagstukken veel mensen gemobiliseerd, via bijvoorbeeld netwerken op LinkedIn. De algemene bekendheid van Internetconsultatie bij de Nederlandse bevolking is echter vrij beperkt; ook de overheid investeert er nauwelijks in. Effectieve communicatie en mobilisatie vergen gewoonweg tijd en middelen.

De massamedia en sociale media zijn belangrijke mediators om brede bekendheid te verwerven. In verschillende onderzochte trajecten zien we dat media-aandacht in het begin hoog is, maar later afneemt. Het lijkt dus moeilijk de aandacht vast te houden.

Technologie is niet neutraal

Let wel, technologie is niet neutraal. Bestaande online media als Facebook of Twitter hebben ieder hun eigen kenmerken en doelgroepen. Zo is Twitter meer een elitemedium dan Facebook. Bovendien voldoen veel van de huidige sociale media en digitale platforms niet altijd aan democratische voorwaarden als transparantie, inclusiviteit en responsiviteit. Technologische uitgangspunten, de beveiliging en het ontwerp van een specifiek instrument, en het eventuele verdienmodel sturen de inhoud en het proces van digitale burgerbetrokkenheid.

Niet alleen de mobilisatie is een kwestie van maatwerk, ook de deelname aan de initiatieven zelf. In een meerderheid van de onderzochte participatietrajecten waren er zowel online als offline mogelijkheden om mee te doen. Daarin zagen we grofweg twee varianten.

Niet wegklikken: het voordeel van fysieke bijeenkomsten

Als eerste, fysieke bijeenkomsten die de online participatie voeden en vice versa (zoals bij [Futurium](#), [Betri Reykjavik](#), [Berlijn-Lichtenberg](#) en bij de Italiaanse [Vijfsterrenbeweging](#), het Spaanse [Podemos](#) en de Duitse [Piratenpartij](#)). Voordeel is dat mensen in fysieke bijeenkomsten niet kunnen wegklikken wanneer de inhoud hen niet bevalt. Dan komt deliberatie beter tot stand, zo betogen meerdere onderzoekers.

Niet alleen online, maar ook offline stemmen

De tweede variant is de mogelijkheid om zowel online als offline te stemmen (dat kon bij het participatief begroten in [Parijs](#), ten dele in [Berlijn-Lichtenberg](#), en bij verkiezingen in Estland en Zwitserland) of om online en offline te ondertekenen (zoals bij het [Europese Burgerinitiatief](#) (of ECI) en het [Finse burgerinitiatief](#)). Dat maatwerk zorgt ervoor dat mensen die niet online willen of kunnen meedoen toch betrokken kunnen blijven.

3.6 Les 6: Herhaal en verbeter

Digitale burgerparticipatie is een leerproces. Wanneer zo'n proces herhaaldelijk wordt ingezet, is er meer kans op impact dan wanneer het blijft bij een eenmalig traject. Zo kun je bovendien gebruiksvriendelijker maken en beter inbedden in bestaande besluitvorming.

Europese burgers éénmaal geconsulteerd

De Europese Burgerconsultatie (of ECC) in 2009 was een eenmalig experiment; dat biedt geen langetermijnoplossing voor een ervaren gebrek aan burgerparticipatie op Europees niveau. Het experiment slaagde er ook niet in impact te hebben op de besluitvorming; zo waren de onderwerpen veel te algemeen en ontbrak een link met een concrete agenda of besluiten. Dat leidde tot onvrede en teleurstelling en niet tot verbetering van het instrument. *“Dan kun je beter niks doen”*, zo concludeerde een geïnterviewde.

Bij sommige digitale instrumenten zagen we dat er in de loop van de tijd weinig verbeteringen plaatsvonden. Ondanks diverse evaluaties zijn er tot nu toe nauwelijks veranderingen aangebracht in bijvoorbeeld de digitale processen rondom Internetconsultatie en de European Citizens' Initiative. Onvoldoende middelen, overtuiging en/of bereidheid bij de betreffende overheden lijken daarvan de oorzaak. Recentelijk zijn er echter wel belangrijke wijzigingen wat betreft de European Citizens' Initiative aangekondigd.

Om een digitaal participatieproces en zijn inbedding te verbeteren is het nodig te weten hoe tevreden burgers eigenlijk zelf zijn met de participatiemogelijkheden en de resultaten. Dat is echter in opvallend weinig gevallen onderzocht. Dit burgerperspectief zou vaker voorop moeten staan. Het Europese 'Futurium' geeft het goede voorbeeld door zijn instrumenten te verbeteren op basis van ervaringen van deelnemers en andere betrokkenen, die worden verzameld in workshops.

4 Conclusie

Wat zijn de ervaringen met mogelijkheden om burgers online te laten meebeslissen in de politiek? En hoe kun je dat beter doen? Naar die vraag heeft het Rathenau Instituut met drie zusterorganisaties⁷ onderzoek gedaan, op verzoek van het Europees Parlement. De resultaten zijn gepubliceerd in het rapport 'Prospects for E-democracy in Europe'. De publicatie die voor u ligt is een samenvatting hiervan.

Uit onze literatuurstudie en een analyse van 22 voorbeelden blijkt dat het risico op teleurstelling en onvrede ondervangen kan worden door de manier van digitale participatie goed te ontwerpen en politiek goed in te bedden. Wil digitale participatie leiden tot betere besluitvorming, dan moet bovendien aan enkele voorwaarden zijn voldaan:

1. Verbind het proces aan een concrete agenda.
2. Wees helder over het proces en doel.
3. Geef feedback aan de deelnemers.
4. Doe meer dan handtekeningen verzamelen.
5. Mobiliseer op maat: online en offline
6. Herhaal en verbeter.

Wie burgers en organisaties wil betrekken bij politieke besluitvorming, moet dus vooraf bepalen waarom en hoe je ze erbij betrekt. Digitale burgerbetrokkenheid kun je op allerlei manieren vormgeven; het specifieke design van de online betrokkenheid verdient alle aandacht.

Betrokkenheid kan overigens ook zinvol zijn via monitoring van besluitvorming en specifieke politici, zoals dat gebeurt via sites als [Abgeordnetenwatch](#), [TheyWorkForYou](#) of [Votewatch](#). Een andere manier is *serious gaming*, waarbij deelnemers leren hoe besluitvorming werkt en welke afwegingen daarin een rol spelen. Dergelijke betrokkenheid heeft transparantie en leren tot doel – niet het genereren van impact op politiek en beleid – en dat moet dan ook helder zijn voor alle betrokkenen.

Burgers hebben een expliciete wens om meer te kunnen meebeslissen over belangrijke politieke kwesties. Uit dit onderzoek blijkt dat digitale participatie erin slaagt burgers te laten meebeslissen als deze niet op zichzelf staat. Succesvolle initiatieven leggen een duidelijke link met besluitvorming en de representatieve democratie: de uiteindelijke beslisbevoegdheid blijft bij de gekozen volksvertegenwoordigers. Die zien er ook op toe dat brede publieke belangen meegenomen worden. Op deze manier versterkt digitale burgerbetrokkenheid de democratische besluitvorming.

⁷ KIT/ITAS en Fraunhofer ISI uit Duitsland, DBT Foundation uit Denemarken, en ITA/ OEAW uit Oostenrijk.

Bibliografie

Becker, T. (1981). 'Teledemocracy: Bringing power back to the people'. In: *Futurist*, December, 6-9.

Christensen, H.S., M. Karjalainen & L. Nurminen (2015). 'Does Crowdsourcing Legislation Increase Political Legitimacy?' In: *Policy & Internet*, 7(1), 25-45.

Christensen, H.S., M. Jäske, M. Setälä & E. Laitinen (2017). 'The Finnish Citizens' Initiative: Towards Inclusive Agenda-setting?' In: *Scandinavian Political Studies*, in druk. Via researchgate: https://www.researchgate.net/publication/305709346_Finnish_Citizens'_Initiatives_-_Towards_Inclusive_Agenda-Setting.

Coleman, S., & G. Moss (2012). 'Under construction: the field of online deliberation research'. In: *Journal of information technology & politics*, 9(1), 1-15.

Den Ridder, J., P. Dekker & P. van Houwelingen, m.m.v. E. Schrijver (2016). *Continue Onderzoek Burgerperspectieven. Burgerperspectieven 2016 | 1*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Edwards, A.R. & D. de Kool, (2015). *Kansen en dilemma's van digitale democratie - Wat kan digitale burgerbetrokkenheid betekenen voor het Nederlandse parlement?* Den Haag: Rathenau Instituut.

Est, R. van & A. van Waes m.m.v. A. de Vries (2016). *Elf lessen voor een goede Energiedialoog*. Den Haag: Rathenau Instituut.

Hacker, K.L. & J. van Dijk (Eds.) (2000). *Digital Democracy: Issues of theory and practice*. Londen et al: Sage.

Hague, B.N. & B.D. Loader (Eds.) (1999). *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*. Londen: Routledge.

Hendriks, F., K. van der Krieken, S. van Zuydam & M. Roelands (2016). *Bewegende beelden van democratie. Legitimiteitsmonitor Democratisch Bestuur 2015*. Den Haag: Binnenlandse Zaken.

Kies, R., & P. Nanz (Eds.) (2013). *Is Europe listening to us? Success and failure of EU citizen consultations*. Farnham: Ashgate.

Korthagen, I. & I. van Keulen (2015). 'Geef burgers meer dan een noodrem, Den Haag': Rathenau Instituut <https://www.rathenau.nl/nl/publicatie/geef-burgers-meer-dan-een-noodrem>

Meer, T. van der (2017). *De kiezer is niet gek*. Houten: Het Spectrum.

McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: Mentor Book.

Ryfe, D. M., & B. Stalsburg (2013). *The Participation and Recruitment Challenge Democracy in Motion: Evaluating the Practice and Impact of Deliberative Civic Engagement*.

Schaal, G.S. (2016). 'E-Democracy'. In: Lembcke, O.W., Ritz, C. & Schaal, G.S. (eds.), *Zeitgenössische Demokratietheorie. Band 2: Empirische Demokratietheorien*. Wiesbaden: Springer VS, p. 279-305.

Bijlage 1: 22 casussen

Voor ons onderzoek hebben we 22 lokale, nationale en Europese initiatieven voor digitale participatieprocessen geanalyseerd en met elkaar vergeleken. Hieronder vatten we ze kort samen.

Functie van burgerbetrokkenheid	Casussen	Korte omschrijving	Schaal	Land
Monitoring	Abgeordnetenwatch abgeordnetenwatch.de	Privaat georganiseerd digitaal platform dat informatie geeft over de activiteiten van Duitse parlementariërs, leden van de Europees Parlement en de leden van acht staatsparlementen en 52 gemeenteraden zoals stem-, lobbyactiviteiten, enz. Dit platform biedt ook de gelegenheid om vragen aan politici te stellen.	Nationaal	Duitsland
	They work for you theyworkforyou.com	Privaat georganiseerde website die informatie geeft over de activiteiten van leden van het Britse, Schotse en Ierse parlement, met inbegrip van stemrecords, financiële uitgaven, toespraken tijdens debatten, vragen aan ministers, enz.	Nationaal	VK
Agenda setting	Petities petities.nl	Een private website voor e-petities die niet in een parlementair petitiesysteem is ingebed. Heeft 2 miljoen bezoekers per maand, heeft brede diversiteit aan e-petities, en biedt instrumenten aan petitioners om (meer) politieke impact te genereren met hun petitie.	Nationaal	Nederland
	Open ministerie avoiministerio.fi	Een privaat georganiseerd digitaal platform dat burgers helpt om crowdsourcing te gebruiken om een wetsvoorstel op te stellen. Online instrumenten worden gebruikt voor het verzamelen van ideeën, voor discussie- en co-creatie-doeleinden. Juridische deskundigen testen en bewerken de initiatieven pro bono.	Nationaal	Finland
	Future Melbourne Wiki futuremelbourne.com.au/wiki/view/FMPlan	Burgerparticipatieproces om een nieuwe strategische visie op de stad Melbourne te ontwerpen. Een conceptplan werd gepubliceerd en via een Wiki konden burgers het plan, dat later door de gemeenteraad werd goedgekeurd, lezen, bespreken en aanpassen.	Lokaal	Australië
	Burgerbegroting in Berlijn-Lichtenberg buergerhaushalt-lichtenberg.de	Raadgevend begrotingsinitiatief waarin lokale burgers financiële voorstellen kunnen doen over de activiteiten en faciliteiten in de buurt en bouwinvesteringen in de wijk.	Lokaal	Duitsland
	Crowdsourcing burger-ideeën in Slovenië predlagam.vladi.si	De Sloveense overheid heeft een e-participatieplatform geïnitieerd voor de indiening van verzoekschriften voor nieuw beleid door burgers waarop kan worden geamendeerd en gestemd. De voorstellen kunnen in potentie het huidige beleid wijzigen.	Nationaal	Slovenië
	Crowdsourcing grondwet in IJsland stjornlagarad.is	Een raad van burgers die een nieuwe grondwet in IJsland heeft opgesteld. Via internet en sociale media is hun voortgang gepubliceerd en is input van andere burgers verkregen.	Nationaal	IJsland

	Internetconsultatie internetconsultatie.nl	Digitaal platform voor online raadpleging van burgers en professionals over nieuwe voorstellen voor wet- en regelgeving en beleidsnota's.	Nationaal	Nederland
	European Citizens' Initiative (ECI) ec.europa.eu/citizens-initiative/public/welcome	Eerste supranationale instrument van participerende democratie in de Europese Unie, waarbij burgers de mogelijkheid krijgen om de Europese Commissie te verzoeken om een wetgevingsvoorstel.	Europees	EU
	Futurium ec.europa.eu/futurium/en	Digitaal platform dat door de Europese Commissie is opgezet om toekomstig EU-beleid te ontwikkelen op basis van wetenschappelijk bewijs en participatie van burgers en andere belanghebbenden.	Europees	EU
	Your voice in Europe ec.europa.eu/yourvoice/consultations/index_nl.htm	Webportal geïnitieerd door de Europese Commissie voor discussie en feedback van individuele burgers en belanghebbenden op het EU-beleid in verschillende fasen van de beleidslevenscyclus.	Europees	EU
	European Citizens' Consultation 2009 (ECC)	Eerste pan-Europese offline en online burgerconsultatieproces over hoe de EU een economische en sociale toekomst in een mondiale wereld kan vormgeven. Het resultaat bestond uit verschillende aanbevelingen die tijdens een burgertop zijn aangenomen en gepresenteerd.	Europees	EU
Besluit-vorming	Burgerbegroting Betri Reykjavik betrireykjavik.is/domain/1	Een digitaal platform voor een burgerbegroting, die de burgers de gelegenheid biedt om suggesties te doen voor de gemeentebegroting (inclusief nieuwe projecten) en daarover te debatteren en te stemmen.	Lokaal	IJsland
	Movimento 5 Stelle in Italië movimento5stelle.it	Deze Italiaanse politieke partij maakt veel gebruik van nieuwe digitale technologie om te communiceren en samen met hun achterban besluiten te nemen binnen de partij zelf (met inbegrip van verkiezingen en stemmen over vertegenwoordigers).	Nationaal	Italië
	Die Piratenpartei piratenpartei.de	Deze Duitse politieke partij maakt uitgebreid gebruik van nieuwe digitale technologie om te communiceren en samen te werken binnen het besluitvormingsproces van de partij.	Nationaal/ district	Duitsland
	Podemos in Spanje podemos.info	Deze Spaanse politieke partij maakt veel gebruik van nieuwe digitale technologie om directe democratie, transparantie en verantwoording binnen de partij te organiseren.	Nationaal	Spanje
	Burgerbegroting Belo Horizonte	Een digitaal platform om de bevolking te laten meebeslissen over de toewijzing van geld (binnen de gemeentebegroting) aan bestaande projecten die zijn voorgesteld door de gemeente.	Lokaal	Brazilië
	Burgerbegroting Parijs budgetparticipatif.paris.fr/bp/	Een digitaal proces waarin burgers kunnen deelnemen aan de toewijzing van een toenemend deel van de begroting van de stad door te stemmen op vooraf geselecteerde projecten of zelf voorstellen te doen.	Lokaal	Frankrijk
	Stemmen voor verkiezingen in Estland vvk.ee/voting-methods-in-estonia/	Estland biedt de burgers de mogelijkheid om naast de traditionele stembethode elektronisch te stemmen bij lokale, nationale en Europese verkiezingen, tien tot vier dagen voor de werkelijke verkiezingsdag.	Nationaal	Estland

	Stemmen voor Zwitserse verkiezingen en referenda www.ch.ch/en/online-voting/	In Zwitserland omvat elektronisch stemmen niet alleen de stemmen in verkiezingen en referenda, maar ook het gebruiken van een 'elektronische handtekening' voor initiatieven, referenda en voorstellen voor kandidaten voor het Huis van Afgevaardigden (Nationalrat der Schweiz).	Nationaal	Zwitserland
	The Green Primary greenprimary.eu	De Green Party (een politieke partij in het Europees Parlement) heeft elektronisch stemmen gebruikt bij de selectieprocedure van hun Spitzenkandidaten voor de verkiezingen voor het Europees Parlement in 2014.	Europees	EU (EP)